

Triadisme

Triadisme

Mensen, werelden, puzzels, zorg

Eite P. Veening

Titel: Triadisme

Auteur: Eite P. Veening

Omslag: ontwerp: Eite Veening, lay-out: Hadassa Bergmann

ISBN: 978-94-02185-80-5

© 2019, E.P. Veening

www.triadism.org

Ter nagedachtenis van
André de Vries (1965-2017)

Inhoudsopgave

Hoofdstuk 0. Inleiding	3
Deel I Over drie keer werkelijkheid.	25
Hoofdstuk 1. Twee verhalen over taal.....	27
Hoofdstuk 2. De woorden en de dingen (1).....	32
Hoofdstuk 3. Eventiteiten in soorten.	37
Hoofdstuk 4. Leefwerelden met eventiteiten.	45
Hoofdstuk 5. Subsoorten eventiteiten.	52
Hoofdstuk 6. Werelden (met leefwerelden).....	63
Hoofdstuk 7. Kaarten en landstreken; taal en denken.	71
Hoofdstuk 8. Over leefwerelden met leef-streken.	80
Hoofdstuk 9. Leefwerelden: dimensies.	97
Hoofdstuk 10. Nog meer over de leefwerelden.	109
Hoofdstuk 11. Relaties in soorten.....	122
Hoofdstuk 12. Intrane relaties 1: Pendanten.....	126
Hoofdstuk 13. Intrane relaties 2: Reflexten en re-reflexten.....	131
Hoofdstuk 14. Orde, structuur.	136
Hoofdstuk 15. Triamiek en ecologie.	142
Hoofdstuk 16. Verandering: epigenetische landschappen.	146
Hoofdstuk 17. Herhalingen; nogmaals Triadisme.	157
Hoofdstuk 18. Triadistische uitstapjes.....	188
Hoofdstuk 19. Triadisme als metafilosofie	195
Overgang, van drie werelden naar drie soorten puzzels.	200
Hoofdstuk 20: Soorten puzzels, in werelden.	201
Hoofdstuk 21. Vormen van zorg (puzzels, werelden).	216
Hoofdstuk 22. Soorten verhalen (puzzels, werelden).	228
Deel II. Drie soorten puzzels: concepten voor puzzels in met name ‘de zorg’ en de verhalen daarover.	239
Hoofdstuk 23. Kennispuzzels breed	240
Hoofdstuk 24. Kennis en wetenschap.	251

Hoofdstuk 25. Lichaam en geest.	258
Hoofdstuk 26. Ziek, zieke, ziekte (en ook beperking).	268
Hoofdstuk 27. Psychiatrie: lichaam, geest en ziekte.	281
Hoofdstuk 28. Van kennis naar waardering.	292
Deel II Puzzels 2: Waarderingspuzzels.	299
Hoofdstuk 29. Oordelen over kwaliteit.	301
Hoofdstuk 30. Oordelen: concepten en woorden.	306
Hoofdstuk 31. Rechtvaardigingen.	314
Hoofdstuk 32. Over menselijk lijden.	319
Hoofdstuk 33. Verantwoordelijkheid en kans en vrijheid.	330
Hoofdstuk 34. Denkwerk en beraad.	339
Hoofdstuk 35. Waarderingspuzzels oplossen: streng en precies.	347
Deel II Puzzels 3.	364
Hoofdstuk 36: Praktische puzzels.	364
Tenslotte.	367
Hoofdstuk 37. Grote vraagstukken en meer.	367
Hoofdstuk 38. Nu echt voor het laatst: waartoe Triadisme?	381
Een uitleidend vraaggesprek met de auteur (door de auteur).	385
Afkortingen en neologismen.	389
Over de auteur en zijn werk(en).	394

Hoofdstuk 0. Inleiding

Eigenlijk is dit maar ongeveer de helft van het boek dat ik had willen schrijven toen ik er aan begon.

Ik had de ambitie om een toegankelijk, leesbaar en leerzaam en tegelijk grondig en serieus boek te schrijven, waarin enerzijds abstracte en oude filosofische vraagstukken en anderzijds concrete en actuele alledaagse kwesties aan bod zouden komen en waarin duidelijk zou worden gemaakt hoezeer de kwaliteit van het nadenken over die concrete kwesties afhankelijk is van dat abstracte.

Een soort ‘levenswerk’ dus, nu ik de 70 gepasseerd ben. Maar na jaren schrijven en herschrijven heb ik die ambitie opgegeven: dit is zeker geen toegankelijk boek geworden, maar wel tamelijk grondig en serieus en hopelijk ook leerzaam. Ik heb er een punt achter gezet; veel beter dan dit kan ik niet, vrees ik. En ouder worden betekent immers ook: je eigen grenzen onderkennen en accepteren.

Dit boek bestaat uit twee delen met elk een reeks hoofdstukken.

Het eerste deel is vooral filosofisch en bevat een ontwerp voor een omvattende metafysica voor onze menselijke werkelijkheid en die werkelijkheid is drievoudig: we leven namelijk in drie werelden (en dat ook nog tamelijk tegelijkertijd) en elke werkelijkheid of wereld kent eigen soorten ‘zijnden’. Ik noem dat idee van drie werkelijkheden “Triadisme” en in de hoofdstukken (1 tot en met 19) van dit eerste deel wordt het Triadisme als filosofische theorie uiteengezet en die vormt de basis van wat volgt.

Het tweede deel (hoofdstukken 23 tot en met 36) bevat een soort toepassing van die metafysica op een levensgebied waar veel over na te denken valt: de “zorg” in brede zin. Dit tweede deel van dit boek is dus op het eerste gebaseerd; dat Triadisme is dan steeds aan de orde. Alle vragen en kwesties en problemen van mensen (ik zal ze allemaal “puzzels” noemen) zijn ook in drie grote groepen, drie soorten, te verdelen en dat geldt zeker in de volle breedte van de zorg.

Mensen hebben dus drie soorten puzzels op te lossen over (de kwaliteit van) hun leven in drie werkelijkheden en in het tweede deel krijgt elke

soort puzzel een aantal hoofdstukken. Zo simpel is de opzet van dit boek. Dat tweede deel is ook bedoeld om te demonstreren waar dat Triadisme goed voor is. (Immers: niets is zo praktisch als een goede theorie).

Voor beide delen geldt trouwens dat “ongeveer de helft” uit de eerste zin van deze Inleiding.

Voor de overgang van werkelijkheid (deel I) naar puzzels (in de zorg) (deel II) zijn de hoofdstukken 20 tot en met 22 geschreven.

Dan zijn er aan het eind nog de hoofdstukken 37 en 38, met Grote Vragen en een terugblik.

Maar aan dat eerste deel gaat nog iets vooraf: na deze inleiding volgt een Vraaggesprek met de Auteur (weliswaar door de auteur zelf, maar zeker verhelderend). Daarin wordt een aantal aspecten van dit boek toegelicht: de motieven, de bedoeling, de opzet. Ik hoop dat het lezen van de twee delen daardoor gemakkelijker en aantrekkelijker wordt. Dat Vraaggesprek is ook handig om aan mijn schrijf- en denkstijl te wennen.

Dit boek is dus zeker geen lekker lees-boek; het is wat je noemt een leerboek en dan meer ‘vormend’ dan ‘scholend’ bedoeld. Maar het is ook weer geen studieboek voor professionals of vakgenoten; het is een boek voor iedereen die wil nadenken (en die dus puzzels wil oplossen) over het leven (en dus over leven in drie werkelijkheden) en zeker ook voor die professionals in de zorg.

Dit boek bevat wel het nodige jargon: eigen coderingen en neologismen. Helemaal aan het eind is daarvan nog een lijst opgenomen; voor wie onderweg weer even wil kijken wat iets betekent en waar iets op slaat.

Het gaat in dit boek meestal over mensen en dat zijn vanouds vrouwen en mannen. Ik vind het niet netjes om het over ‘hij’ te hebben als het ook over een vrouw kan gaan. En elke keer zij/ hij is ook weer zo’n gedoe. Dus schrijf ik altijd zhij. Voor zij en hij en alles ertussenin. Dat went gauw genoeg.

Een boek is onvermijdelijk lineair en dat geldt ook voor het lezen ervan: er is aan elke zin en aan elk hoofdstuk een begin en een eind en een volgorde

van woorden in zinnen en van zinnen in hoofdstukken. Maar een filosofische thematiek is zelden of nooit zo lineair, want onderwerpen hangen als een (ook nog gelaagd) netwerk samen. Dat betekent dus dat er in een boek altijd iets geforceerd moet worden in de presentatie. Dat is lastig; voor schrijver en lezer.

Ik heb daarom in alle hoofdstukken gekozen voor een vorm die ik ontleen aan een ooit omstreden maar voor mij zeer indrukwekkend proefschrift van iemand die in een intussen grijs verleden een docent van me was: Okko Warmenhoven; een veel te vroeg overleden en zeker belangwekkend pionier in de andragologie. Hij schreef in zijn proefschrift (“Prolegomena tot de andragologische propaedeuse” uit 1973) korte hoofdstukken en na elk hoofdstuk de “aantekeningen”, een vaak veel langere tekst met noten: uitweidingen, verwijzingen en meer. Zo schreef ik de meeste hoofdstukken in het eerste deel van dit boek: steeds een beknopt hoofdstuk met de hoofdlijnen van de (filosofische) theorie en daarna een aanhangend bij-hoofdstuk met noten: voorbeelden, uitwerkingen en filosofische bronnen of alternatieven en losse eindjes/ om-nog-eens-op-terug-tekomen. Als in de tekst een cijfertje tussen haakjes staat, dus als er (3) staat, dan verwijst dat naar noot 3 (“Ad 3”) na het hoofdstuk zelf. Ook in het tweede deel is dat de vorm: na de meeste hoofdstukken nog een bij-hoofdstuk. Geen “voet”-noten dus en ook geen noten en literatuurlijst achterin het boek.

Ook deze vorm is natuurlijk geforceerd, maar het gaf me wel de meeste mogelijkheden om ergens dieper op in te gaan zonder de hoofdlijn van het betoog zelf te veel te onderbreken. Al die uitweidingen en voetnoten in die bij-hoofdstukken zijn dus extra's, voor wie meer voorbeelden wil bij het hoofdstuk of meer achtergronden wil weten of meer literatuur wil onderzoeken. In de hoofdstukken staan de hoofdzaken en de lijn van het betoog wordt daarin niet onderbroken en is zo logisch mogelijk.

Soms zal ik dit boek schrijven alsof het een lange brief is van een schrijver aan zijn lezers; van mij aan u dus. U bent al begonnen te lezen en nu wilt u vast wel verder. Dat raad ik u ook zeker aan: dit boek biedt u misschien

wel meer antwoorden op uw vragen dan u in jaren hebt gekregen; die vragen die blijven knagen en waar u verder mee wilt komen.

Laat ik een beeldspraak gebruiken: u kunt dit boek beschouwen als een (intellectuele) ladder. Deze ladder kunt u al lezende opklimmen en als u boven bent, dan kunt u die ladder verder vergeten; er is geen enkele reden om die ladder weer af te dalen. Maar ik vermoed dat u, als u boven bent gekomen, verder en dieper kunt kijken dan u deed voordat u begon aan de beklimming. De ladder is soms misschien steil en de beklimming is soms misschien vermoeiend, maar neem van mij aan: als u boven bent en van het uitzicht geniet, dan is de moeite van de klim allemaal vergeten. U denkt nu misschien: wat een mooie beeldspraak! Dat vond ik zelf ook toen ik deze een keer las in de geschriften van wijlen mijn beroemde collega Wittgenstein; ik heb dit dus niet zelf verzonnen.

Maar het beeld klopt: beklim de ladder en laat hem achter, want boven is uw uitzicht en inzicht en doorzicht anders dan nu.

Een andere beeldspraak: dit boek is als een stevige maaltijd. Ik heb geprobeerd om het zo veel mogelijk in hapklare brokken te serveren, maar u moet echt zelf kauwen en het is geen licht-verteerbaar tussendoortje. (Ik wens u 'smakelijk eten'!)

Voor wie wel van nog een metafoortje houdt: dit boek mag wat mij betreft gezien worden als het resultaat van een mix van 2 delen belezenheid, 2 delen levenservaring en 1 deel kritisch gezond verstand; gekruid of gekleurd met een scheutje idealisme en ook een scheutje cynisme. Het was even schudden en laten rusten, maar dan heb je als filosoof na je 70ste zo een paar honderd pagina's!

Toen ik zo'n 20 jaar geleden mijn proefschrift schreef, beschreef ik de toestandkoming als een kwestie van 'lezen, nadenken en schrijven, en het moeilijkste is dat schrijven'. Dat klopt ook bij dit boek, maar ik zou er nu 'leven' aan toevoegen: leven, lezen, nadenken en schrijven. En dat laatste was ook nu weer verreweg het lastigste: het kan immers altijd toch anders en uitgebreider en misschien ook beter...

De punt achter dit boek is nu gezet, maar in mijn denken is het nog steeds een komma en dus niet af.

Een vraaggesprek met de auteur (door de auteur).

Waarom heb je dit boek eigenlijk geschreven?

Daar had ik al heel lang zin in; eigenlijk al direct na mijn promotie in 1998. En dat werd dringender toen ik een paar jaar terug met mijn banen kon stoppen en dus formeel gepensioneerd raakte. Eindelijk tijd om te lezen en te peinzen en te schrijven! Ach, er komt natuurlijk van alles tussen, maar de behoefte werd niet minder en gaandeweg kwamen er opzetten en hoofdstukken. Dus het boek is vooral geschreven omdat ik daar zin in had en ambitie dus. En om de lezer iets mee te geven!

Ambitie? Je bent bejaard!

Ja, dat klopt, hoewel.... Ik heb natuurlijk geen ambitie om een bekend auteur te worden en ik weet ook zeker dat me dat nooit zal lukken. Maar ik had zeker de ambitie om tot een soort 'afroming' te komen van alles wat ik in de afgelopen decennia heb uitgedacht. Daarbij heb ik wel de pretentie dat ik intussen wat te melden heb. Die ambitie dus. Ik las en lees veel en denk dan heel vaak: dat kan beter doordacht worden! Of: dat is onhandig geformuleerd! En daarna denk ik natuurlijk: probeer dat dan zelf maar eens! Zo dus.

Zijn er dan nog geen boeken genoeg?

Natuurlijk wel; veel te veel zelfs! Voor elke lezer meer dan genoeg en er worden nog steeds stapels gedrukt en gelezen. Bij die overvloed dacht ik inderdaad vaak: wat zou ik nog toevoegen? In al die overvolle kasten en schappen nog een boek laten zetten? Voor wie dan? Kan ik het dan wel goed genoeg? Wat verbeeld ik me?

Dat was de eerste hobbel die ik te nemen had: die van de zelfcensuur. Een zelfcensuur die ik vaak in een hogere mate bij anderen aanwezig zou willen zien.

Maar je dacht toch dat dit boek er nog wel bij moest?

Ja, toch wel. Want wat in dit boek staat is, volgens mij, nergens anders te lezen. En zeker niet zo.

Maar dat was dan wel de tweede hobbel: heb ik wel al genoeg gelezen en nagedacht om te kunnen schrijven? Als ik NU ga schrijven, dan heb ik een hele stapel boeken nog niet gelezen en misschien staat het toch al allemaal ergens anders! En er zijn al zo enorm veel leerzame en doordachte en uitdagende boeken te lezen! En ze worden nog steeds geschreven; zeker in de filosofie. Welke moest ik uit hebben voordat ik kan beginnen met schrijven?

Het idee dat je toch nog iets mist dat voor het eigen schrijven van belang is, dat blijft spoken. Bijna elke nacht. De volgorde vind ik meestal evident: eerst lezen, dan schrijven! Maar ook: eerst leven, dan schrijven. Eerst nadenken, dan schrijven.

Die twee hobbels waren groot en zorgden regelmatig voor oponthoud.

Voor wie is het bedoeld? En wat hoop je dan te bereiken?

Het is geschreven voor alle denkende medemensen en dus voor iedereen die weer eens op een andere manier naar de gewone en de grote of trage vragen en problemen in het leven wil kijken. Ja, zeker ook voor iedereen die het idee heeft dat filosofie vooral iets zweverigs van vroeger is. Ik hoop dat het mensen “aan het denken zet”, zoals dat heet. En ik hoop dat het een paar lezers inspireert om op dit spoor verder te denken en dan op meer plekken ‘de diepte’ in te gaan. In termen van psycholoog Kahneman: het hele boek is meer voor “thinking slow” dan voor “thinking fast”.

Maar het is dus niet af? De helft pas?

Nee, zeker niet zoals ik ooit van plan was. Kijk, bij nadenken heb je altijd de optie om in de breedte te gaan of om de diepte in te gaan. Maar de combinatie is vrijwel onmogelijk; dan krijg je iets encyclopedisch. Het ene gaat dus altijd ten koste van het andere. Voor mij als filosoof ligt de breedte voor de hand en breder dan dit boek kan ook niet: het gaat over alles! En ook nog over de breedte van “de zorg”. Maar dat gaat dus steeds ten koste van de diepte en die diepte is altijd focaal of lokaal: een specifieke

kwestie, een specifiek onderwerp. Bij de breedte van de twee delen van dit boek had ik eindeloos veel kwesties en onderwerpen om 'uit te diepen'. En dat heb ik in beide delen veel minder vaak gedaan dan ik oorspronkelijk van plan was. Maar hoeveel jaar en fut heb ik nog?! Dus: afronden, afbreken.

Maar sorry: eigenlijk hoort dit andersom geformuleerd te worden: die breedte is de basis, de grond. En daarop kan iets worden opgetrokken en dat is alleen houdbaar en staat alleen stevig als die basis degelijk is. Dus die 'diepte' wordt dan 'hoogte'.

Wat is er nu zo moeilijk aan het schrijven?

Ja, dat vraag ik me ook af als ik zie hoe anderen boeken produceren. Dennett! Scruton! Baggini! De Botton! Die publiceren bijna continu en wat mij betreft vaak nog zinnig ook! Ik was (en ben) vaak heel jaloers op die kunde; mij lukt dat niet. Maar het gaat bij hen, net als bij mij, ook altijd om twee zeer verschillende processen of trajecten. Het ene is het traject van het uitdenken. Dat is lastig, soms hard werk en soms ook gewoon genieten van ingevingen of rijpingsprocessen met doorbraken. Dat is ook fascinerend en leuk; hoe lastig en moeizaam het soms ook is. Het andere traject is dat van het uitschrijven, het onder woorden brengen en dan niet alleen zo dat ik zelf weet wat ik bedoel, maar zo dat iemand anders ook snapt wat ik bedoel. En dat het voor een ander zowel leesbaar als begrijpelijk is. Dat vind ik dus heel lastig; het is altijd zwaar werk en dat gaat ook zelden of nooit 'als vanzelf'. Het is wel leuk om te doen, maar niet erg leuk; vind ik althans. Elke zin kan wel weer herschreven worden en soms is anders ook echt beter. En wat je schrijft moet ook nog een beetje consistent zijn, vind ik, dus je moet jezelf tot in den treure herlezen...

Snap je nu wat er moeilijk aan was en is?

Ja, maar wat wil je dan uitdragen?

Natuurlijk lees je dat verderop wel. Maar wat ik uitdraag heeft (wat mij betreft principieel) altijd de vorm van een voorstel; een voorstel aan elke lezer. En ik vind dat *alle* presentaties van *alle* denkwerk *principieel* deze vorm moet hebben: van voorstellen, uitnodigingen aan anderen om mee te

denken en tot aanvulling en tegenspraak. Van voorstellen voor afspraken, en dat zijn dan altijd afspraken over een tussenstop in het persoonlijke en het gezamenlijke denkproces.

Neem nou die oude vraag naar het begin van de kosmos. Per definitie is daar niemand bij geweest, dus niemand kan een ooggetuigenverslag leveren. Niemand ‘weet hoe dat ging’, zoals mensen wel weten wat voor weer het gisteren was en wat ze vanmorgen als ontbijt hebben gehad. Maar ook al weet niemand hoe het wel precies is gegaan; we weten misschien wel tamelijk precies hoe het allemaal zeker *niet* is gegaan. Mensen denken dus na over hoe het heelal begon en komen met voorstellen. De bekende Oerknal is zo’n voorstel: “Laten we eens kijken hoe ver we komen als we uitgaan van een oerknal; om van daaruit verder te denken”. Als genoeg mensen daarin mee gaan en dat een ‘houdbaar’ uitgangspunt vinden, dan komt er een moment dat mensen vergeten dat het een voorstel is en gaan beweren: “De kosmos is begonnen met een oerknal”. Maar is dat dan zeker?

Maar nogmaals: als mensen na- en doordenken, dan kunnen ze wel tot zekerheid komen over wat als voorstel *on*houdbaar is. De scheppingsmythen zoals die in talrijke culturen in vroeger tijden werden verteld en ‘ge-loofd’, die zijn ‘onwaar’. Dat is wel zeker.

We doen als bewerende, betogende mensen dus altijd voorstellen tot oplossingen van puzzels. Wat mij betreft *moeten* dat dan wel ‘redelijke’ voorstellen zijn; we zijn immers met elkaar aan het nadenken en dat is een redelijke activiteit. Wie niet redelijk is, die denkt niet mee en die ‘doet niet mee’. Wie alleen maar iets roept of iets verzint of iets beweert, die sluit zichzelf buiten dat grote democratische ‘spel der redelijkheid’ dat wij wetenschap noemen, inclusief alle filosofie. Dat ‘democratisch’ betekent niet dat de meerderheid beslist wat waar is; zeker niet. Democratisch betekent hier dat principieel ieder redelijk mens mee kan doen en mee kan denken en praten. Niemand is bij voorbaat uitgesloten. We zijn allemaal met elkaar in gesprek, ‘in dialoog’, als het goed is. Maar redelijkheid is dan de spelregel bij uitstek, en het spel wordt gespeeld met argumenten. Sterkere

of zwakkere argumenten, maar wel: argumenten! Wie geen argumenten heeft, speelt niet mee.

Democratisch betekent wat mij betreft ook: dynamisch en ‘historisch’. Op elk moment in de geschiedenis gaan mensen na wat er, op basis van wat vooraf ging, nu het beste is wat ze kunnen bedenken. Zoals al vaak is gezegd: we staan op de schouders van reuzen en daarom kunnen we ver kijken. Dat geldt zeker in een cultuur als de onze waar we toegang hebben tot een bijna oneindige hoeveelheid informatie. Maar dat is wat WIJ (in deze samenleving) NU (begin 21ste eeuw) kunnen bedenken en het spel gaat door en straks kunnen anderen daar weer op reageren en zo voorts. Maar ook als het spel nooit kan ophouden, dan nog moet het serieus gespeeld worden. Het gaat hier wat mij betreft om een oneindig spel, een ‘infinite game’.

Die term ‘spel’ hier vraagt wel wat toelichting. Ik las ooit een beschouwing over het fascinerende feit dat in het Engels de termen Game en Play heel verschillende betekenissen hebben, maar in het Nederlands en ook in het Duits kennen we maar één term: spel, Spiel. Een ‘game’ is een serieuze zaak; dat is geen ‘spelletje’. En als ik het over de spelregels van het spel der redelijkheid heb, dan heb ik het dus over Game-spel en zeker niet over Play-spel. Als denker ben ik dan ook altijd een Gamer. En het game-spel waar ik het hier over heb, en waar ik van hoop dat de lezers dat in dit boek mee zullen spelen, is dus een spel van redelijkheid en dialoog. Wie openbaringen denkt te hebben en op grond daarvan een speciale kennis meent te hebben, die doet aan dat spel niet mee. Die sluit zichzelf uit. Dit is een democratisch spel waaraan iedereen mee kan doen; mits zij zich aan de regels houdt.

Dat vind ik wel een soort grondhouding en ook wel een centrale boodschap.

Wat ging aan dit boek vooraf?

Ach, je moest eens weten! Een aantal keren begon ik weer overnieuw. Niet omdat ik niet meer wist hoe het verder moest; dat wist en weet ik maar al te goed. Maar omdat ik graag een begin wil maken van iets dat vervolgens

bij *anderen* doorgaat, bij lezers, die bij het lezen gaandeweg hun eigen opvattingen en inzichten kunnen her-vertellen. Want een schrijver zoekt lezers; toch? En wie met de schrijver mee-reist kan bij het eindstation zelf verder reizen.

Toen stuitte ik op dit aforisme:

“Maybe it won’t work out. But maybe seeing if it does will be the best adventure ever”

Ik heb hiervan nergens de auteur kunnen vinden; het aforisme is op internet veel geciteerd en ik vond het mooi en ook heel toepasselijk voor dit schrijf-avontuur. Maar dat ‘best adventure’ geldt alleen voor mij. Want ik schreef al eens eerder boeken en sommige daarvan werden, gezien de verkoopcijfers, nauwelijks gelezen en de conclusie kan dan eigenlijk toch niet anders zijn dan dat ik mij ook moet afvragen of ik nog wel een boek zou moeten schrijven. Want ik wil *lezers* en die had ik tot nu toe nauwelijks. Ik wil lezers omdat ik bij vlaggen denk dat ik iets te melden heb dat voor tal van mensen belangrijk kan zijn. Dat denk ik al jaren en dat is natuurlijk best pretentius. Maar voor een onderwijsman van rond de 70 die ook nog filosoof is, is dat natuurlijk niet zo gek.

Wat betekent die opdracht voorin dit boek? Wie is die André de Vries?

André was een jongere collega die ooit contact zocht naar aanleiding van mijn praktijk en mijn proefschrift en hij raakte zo enthousiast dat hij met allebei verder wilde. Hij werd dus een collega filosofisch consulent en hij promoveerde ook op een vervolg op mijn proefschrift en daarbij mocht ik als co-promotor fungeren. Maar een paar jaar geleden werd bij hem een ongeneesbare vorm van kanker ontdekt en na een moeizaam ziekbed overleed hij in 2017 en hij kon dus niet verder over dit boek mee-denken, hoe graag hij dat ook had gewild.

In zijn laatste jaar schreven hij en Erno Eskens van de ISVW, waar André ook als consulent werkzaam was, elkaar brieven en die zijn nog tijdens zijn leven uitgegeven onder de titel “Amor fati” (ISVW, 2017). In die brieven kwam de driewereldentheorie (= triadisme) van onze proefschriften regelmatig aan bod.

Uit collegiale erkentelijkheid had ik hem, bij mijn laatste bezoek aan hem, toegezegd dit boek aan hem op te zullen dragen, wat hem toen nog even goed deed. Vandaar.

En andere collegae?

Ik heb nooit in serieuze vak-filosofen-kringen verkeerd en heb altijd gewerkt in wat ik maar mijn semi-splendid isolation noem. Natuurlijk heb ik het wel vaak over de meeste inhouden van dit boek gehad; met mede-alumni filosofie en in andere gezelschappen. Maar het bleef een redelijk eenzaam avontuur; zeker wat dat eerste deel betreft.

Wat niet wegneemt dat zo goed als alles in dit boek is uitgedacht en uitgewerkt op basis van contacten; enerzijds vooral met (vooral dode) filosofen in hun teksten en anderzijds met levende mensen: studenten, cursisten, klanten, familie; al die mensen in wiens leven ik werd toegelaten en die me uitdaagden om me af te vragen of dit hele denk- en schrijfgedoe wel zin heeft. Van al die mensen natuurlijk vooral: Anneke, echtgenote!

Wat heb je toch met filosofie?

In de eerste plaats vind ik het gewoon fascinerend en dat geldt al vanaf de middelbare school; mijn oudste zelfgekochte boeken over filosofen en filosofie dateren uit die tijd. Dat is gebleven; ik probeer nog steeds enerzijds de oude meesters beter te begrijpen en anderzijds bij te blijven met wat er recent verschijnt. Nog steeds verschijnen er fascinerende vakfilosofische boeken. Veel filosofie vind ik gewoon indrukwekkend en ook echt lekker om te lezen en om mentaal op te kauwen.

In de tweede plaats: ik ben filosofie gaan studeren toen ik al in de 30 was en een baan had als maatschappelijk werker en op een “voortgezette opleiding” tot het inzicht kwam dat heel veel menselijke ellende en treurnis voortkomt uit onhandig nadenken. Een collega uit de 17de eeuw, Berkeley, formuleerde dat heel precies: “*Eerst werpen wij het stof op en dan klagen we dat we niets kunnen zien*”. Dat heb ik vaak in discussies geciteerd en nog veel vaker gedacht.

Ik ben toen gestopt met het ‘uitvoerend werk’ en werd docent aan zo’n voortgezette opleiding voor maatschappelijk werkers en ging als extrane-

us filosofie studeren, ook om me ertoe te dwingen om boeken te lezen die ik niet voor de lol of uit interesse zou oppakken. Maar dat inzicht van Berkeley bleef me bij. Ik startte later een filosofische consultatiepraktijk om mensen te helpen in hun gepuzzel en gepieker en begon naast een latere baan als opleidingscoördinator aan een promotietraject over die driewereldentheorie van Popper en die liet me niet meer los; die is zowel heel boeiend als heel handig! Daar gaat dit boek over.

Heb je filosofische helden?

Ik ben altijd een soort filosofische veelvraat geweest en bleef ‘breed’ lezen. Maar helden zijn er zeker!. Uit de oertijd is dat Aristoteles en daar ben ik nooit in uitgelezen en over uitgedacht. Maar als je meer namen wilt: Kant! Kierkegaard! Camus! Foucault! Derrida! Zeker ook Rosenzweig! En Wittgenstein! McDowell! Jerry Fodor! John Gray! Ruth Millikan! Else Barth! Genoeg zo?

Hoor je ook bij een stroming of school dan?

Ja, dat triadisme dus; dat begint bij dit boek! Die stroming begint nu. Maar ik reken me ook tot al bestaande ‘stromingen’ in de filosofie.

Laat ik zeggen dat ik in elk geval ‘realist’ ben. Wat dat inhoudt zal uitvoerig blijken in deel I, maar globaal komt het er op neer dat ik denk dat er (minstens één) werkelijkheid is die gewoon bestaat, die reëel is en grotendeels volstrekt onafhankelijk is van mij of u als mens. Als ik er niet meer ben, dan is het grootste deel van die werkelijkheid er nog steeds; zoals ik nog kan zien dat dat voor mensen van vroeger gold: ik heb spullen van mijn al heel lang overleden opa’s.

Daarnaast denk ik ook dat er....; zie verder hoofdstuk 6!

Laat ik ook zeggen dat ik ‘pragmatist’ ben. Dat houdt globaal in dat ik denk dat wij mensen vooral nadenken om ons in ons bestaan te ‘redden’, om er mee om te kunnen gaan. Met die, met onze, werkelijkheid dus. Dat betekent dat nadenken vooral een middel is, een manier om minstens te kunnen overleven en ook om vervolgens de kwaliteit van leven te verhogen. Dat pragmatische komt in dit boek tot uitdrukking omdat ik vooral denk en schrijf om iets te bedenken dat voor mijn eigen leven en dat van

anderen mogelijk enig verschil maakt en 'handig' is. Misschien is alles allemaal in laatste instantie, eigenlijk, in diepste wezen, nog best anders dan ik hier uitteken, maar voorlopig lijkt me dit pragmatische uitgangspunt prima. Dus of de goden eigenlijk kosmonauten waren, of dat er eigenlijk talloze dimensies zijn, of dat Higgs-boson nu wel of niet echt bestaat: interessant, zeker, maar niet van praktische betekenis. Die vragen zijn speculatief boeiend en vaak ook fascinerend, maar niet van belang voor mijn en andermens' dagelijks leven. Pragmatisch is dan: dat belang voor (de kwaliteit van) het dagelijks leven geeft de doorslag in ons nadenken.

Laat ik ook maar zeggen dat ik 'pluralist' ben. Ik ken als alle filosofen de verleiding om te proberen de veelheid of diversiteit van alles te reduceren tot een enkel wezen of essentie of eenheid, de 'totaliserende verleiding', maar daar ben ik al jaren van af. Het is volgens mij veel relevanter en ook zorgvuldiger en dus beter om te proberen recht te blijven doen aan de diversiteit van alles om ons heen, dan om te proberen het vele terug te brengen tot het ene. Reductionisme is niet alleen een wetenschappelijk risico, maar ook een moreel risico en dat komt in wat volgt allemaal uitvoeriger aan bod.

Dit boek is dus ook, of vooral, een filosofische tekst?

Het is zeker een vooral filosofische tekst, maar filosofische teksten zijn er ook in soorten.

Laat ik maar even een paar soorten filosofische teksten onderscheiden en daartoe reken ik met name de teksten die door filosofen over filosofie (of over 'het leven') of over filosofen zijn geschreven:

- a. Teksten die zo goed mogelijk uitleggen wat een tekst van een (oude of nieuwere) filosoof betekent. Ik noem dat de exegetische teksten en die worden nog steeds veel geschreven en gepubliceerd.
- b. Teksten die uiteenzetten hoe een tekst van een andere (oude of nieuwere) filosoof al dan niet klopt met wat de auteur zelf denkt. Ik noem dat exegetisch-missionaire teksten. Ook daarvan verschijnen er nog steeds vele.

- c. Teksten die uitleggen hoe het zit, wat DE oplossingen zijn van grote vragen of puzzels en dus wat DE antwoorden op die grote vragen zijn. Ik noem dat missionaire teksten.
- d. Teksten die proberen te doordenken hoe de vraagstukken in elkaar zitten, zonder ook meteen een oplossing te bieden, zoals dat in b en c het geval is. Ik noem dat de analytische teksten.

Dit boek is een tekst van vooral type d, met een vleugje c....

Wat mij betreft zijn er ook twee manieren om met filosofie ‘om te gaan’. Mensen kunnen na-denken, zoals musici een partituur kunnen na-spelen en tekenaars een meesterwerk kunnen na-tekenen. Zo kunnen mensen ook filosofie na-denken, dus proberen mee te denken in wat en hoe een filosoof heeft gedacht. Dat is de bekende ene manier. Als je dat goed hebt gedaan, dan kun je die gedachten van een ander misschien weergeven, uitleggen enzovoorts. Dat is noodzakelijk voor teksten als onder soort a. en b.: geen exegese zonder dit na-denken. Maar bij soort b. is ook al een andere vorm van nadenken aan de orde (de tweede manier) en die gaat verder in soorten c. en d.: het zelf nadenken over de kwesties waar een andere denker ook over nagedacht heeft. Dan ben je aan het ‘componeren’, ‘scheppen’.

Dit boek is de vrucht van de combinatie van nadenken en na-denken.

Het klinkt allemaal nogal onrustig voor een pensionado.

Ach, die onrust valt gelukkig wel mee; het is meer een passie en een dagelijkse verwondering en die gaat soms over in verbijstering. Want al zolang ik met filosofie bezig ben, filosofie studeer, teksten van filosofen bestudeer, zelf filosofer, als een filosoof denk, verbaas ik me over die enorme diversiteit binnen de filosofie. Diversiteit in de zin van: *verschillen van opvatting over precies hetzelfde onderwerp*. Het gaat me dus niet om het verschil tussen vakken als esthetiek en ethiek, of tussen terreinen als ontologie en epistemologie. Die diversiteit is immers gewoon de breedte van de filosofische vraagstukken. Nee, het gaat me om de diversiteit *daarbinnen*.

Hoe is het toch mogelijk dat zulke elementaire filosofische vraagstukken over Zijn en Kennen (nog?) niet kunnen worden opgelost? Die vraag stel ik me al jaren en daar geef ik in dit boek een antwoord op!

Het gaat dan immers niet om een vraag als die naar één of ander merkwaardig “zwart gat” in verre sterrenstelsels waarvan we het fijne nooit zullen kunnen weten omdat we er niet dicht genoeg bij kunnen komen om te kijken hoe het er precies is. Het gaat ook niet om een vraag als die naar de aard van de superstrings in de atoomfysica, die zo klein zijn dat we de middelen niet hebben om te kijken hoe het precies in elkaar zit. Dat zijn misschien onbeantwoorbare vragen uit de fysica. Maar het gaat bij het Zijn en het Kennen, in de metafysica, om andere vragen. Dat zijn vragen die niet onbeantwoordbaar zijn vanwege onze zintuiglijke of ruimtelijke beperkingen.

Bij discussies van een omvang en duur als die in de geschiedenis van de metafysica lijkt het me nog steeds de moeite waard om eerst goed na te gaan of men het echt met elkaar oneens is, of dat men eigenlijk langs elkaar heen praat en het eigenlijk over verschillende zaken heeft. Het leek en lijkt daar wel vaak op; immers, als de ene filosoof kritisch schrijft over het standpunt van de andere filosoof, dan is het niet zelden zo dat die andere filosoof het eigen standpunt nauwelijks herkent in de weergave van die ene filosoof. Zo ontstaan patstellingen in het debat.

Er zijn dan diverse puzzels aan de orde: de puzzels over “de dingen” en de puzzels over “de woorden en de dingen” en de puzzels over “de woorden” zelf; een fascinerende en verwarrende kluwen van vraagstukken, puzzels en antwoorden, opvattingen. Dat soort puzzels komen in dit boek allemaal aan bod!

Maar filosofen zijn toch niet de enigen die het nooit eens worden!

Nee, zeker niet, ook als het niet om filosofie gaat verbaas ik me vaak over onenigheden. Dat iemand het met mij oneens is over de lelijkheid (vorm en kleur) van zijn auto of horloge; dat hoort in die persoonlijke sferen: hij

mag zijn auto en horloge zelf uitzoeken en ik de mijne; leven en laten leven.

Dat geldt voor voorkeuren voor muziek en kunst en maaltijden en wat al niet: mensen verschillen en die verschillen maken mensen ongelijk in hun opvattingen en dat is gewoon deel van onze diversiteit en dat maakt het leven er vaak alleen maar leuker op.

Maar dat iemand het met mij oneens is over maatschappelijke of politieke of wetenschappelijke kwesties; dat vind ik toch even iets anders. Dat vind ik eigenlijk aanmerkelijk minder vanzelfsprekend en in elk geval ook minder ‘gemakkelijk’. Immers: zo iemand kan ik toch niet meteen dom of slecht vinden....

Dat *smaken* verschillen; dat is mooi voor de diversiteit en de economie. Dat *opvattingen* verschillen is niet zelden heel lastig, bijvoorbeeld omdat er daardoor ‘niets gebeurt’: verschillen in opvattingen leiden regelmatig tot patstellingen, tot stagnaties, tot conflicten, tot gedoe in talloze vormen.

Zo had en heb ik mijn verwondering tot en met verbijstering. Dat dreef me ook: ik zoek naar een verklaring en ook een rechtvaardiging voor hoe het kan dat mensen het over zoveel kwesties zo oneens zijn en ik vraag me dus ook serieus af of dat niet anders kan.

Nogmaals: het gaat me dan alleen om het ‘serieus oneens zijn’; er zijn natuurlijk ook talloze vormen van onenigheid die niet serieus zijn (al is ook over de grens daartussen te twisten...). Dan gaat het om ‘schijn-onenigheid’ ontstaan, door misverstanden, langs-elkaar-heen-praten, onwil tot luisteren enzovoorts. Alle mensen hebben immers hun eigen ‘psychologie’ en die psychologie kan veel aan onenigheid ‘verklaren’. Dat kan allemaal best heel dramatische vormen aannemen, maar het is toch niet ‘serieus’.

Dit boek is ook een ‘onderzoek’ naar de grenzen van de *serieuze onenigheid*. Die onenigheid is wat mij betreft het meest verbazingwekkende: de onenigheid over kwesties van mensen die serieus genomen moeten worden, van deskundige en weldenkende en goedbedoelende mensen die ervoor zijn opgeleid of anders gekwalificeerd zijn om ergens een onderbouwd standpunt over te hebben.

Maar je moet mensen toch altijd serieus nemen in hun opvattingen?

Ik geloof echt niet dat we alle opvattingen van alle mensen inhoudelijk altijd serieus hoeven te nemen; zeker niet. Natuurlijk kunnen we die persoon zelf nog 'serieus nemen' en dan ook 'respecteren' dat zij een bepaalde mening heeft, maar een opvatting of standpunt hoeft lang niet altijd *inhoudelijk* serieus genomen te worden. Sommige opvattingen zijn nu eenmaal beperkt of zelfs 'dom' of 'dwaas', want mensen laten zich in hun opvattingen lang niet altijd hinderen door gebrek aan kennis. Dat is natuurlijk op zichzelf best een boeiend fenomeen, maar dat is filosofisch niet zo interessant; dat is 'psychologie'.

Filosofisch wordt het pas echt interessant als goed geïnformeerde mensen het serieus oneens zijn en blijven; dus ook nadat zij elkaars visie serieus hebben aangehoord en begrepen. Zo zijn en blijven economen het oneens over de economie, biologen over de biologie, psychiaters over de psychiatrie, politici over de politiek, klimatologen over het klimaat, theologen over theologie, gelovigen over geloof, artsen over gezondheid. Er zijn boekenkasten vol voorbeelden te vinden! En het is ook bijna dagelijks in het nieuws en boven allerlei berichten in kranten en tijdschriften en andere media zou steeds dezelfde kop kunnen staan: "ze zijn het (WEER!) niet eens!" Ze hebben allemaal het idee dat ze gelijk hebben, maar het ten onrechte niet krijgen; in elk geval onvoldoende.

Vermoeiend...

Zeker! En nu ik ruim over de helft van mijn levensjaren ben, realiseer ik me steeds beter dat ik eigenlijk altijd wel heb 'geloofd' in iets als menselijke redelijkheid en dat het me daarom ook steeds meer 'ontregelde' om te zien dat 'we' als mensheid er nog steeds niet in slagen de zaken een beetje op orde te krijgen en ook te houden in de wereld en met elkaar. Er moet toch een keer uit te komen zijn?

Dat is een vorm van rationele naïviteit en daar groei ik langzaam overheen; eindelijk. En intussen vrees ik ook dat een filosoof als John Gray gelijk heeft als hij in zijn boeken keer op keer duidelijk maakt dat 'we' er als mensheid weinig of niets van *kunnen* bakken met elkaar en dat mense-

lijke ‘voortgang’ alleen of vooral een verplaatsing van problemen is en dat menselijke redelijkheid een randverschijnsel op aarde is. Dat is een trieste boodschap en je zou daarom de moed kunnen verliezen. Ik formuleerde jaren geleden de “Wet van Behoud van Ellende”: voor elk probleem dat we oplossen krijgen we een ander terug en links een oplossing is rechts een probleem en andersom ook. Het dagelijks nieuws in de krant en andere media maakt een mens wat dit betreft ook zelden vrolijker: er komt geen einde aan die menselijke ellende en dat geklooi met elkaar.

Maar ik geef het toch nog niet op: dit boek is gewoon weer een poging om iets redelijks te bereiken voor en tussen mensen; elke millimeter is er een-tje. Een ferme dosis gezond verstand is ongeveer ons enige verweer tegen chaos en noodlot en stompzinnigheid. Ik heb op zijn minst de ambitie om mensen die serieus willen nadenken te helpen om serieus na te denken. Mede daarom schreef ik ook dit boek en daarin zal ik onder andere proberen te schetsen over welke zaken mensen het met elkaar oneens kunnen en ‘mogen’ blijven en waarover niet.

En je eigen leven dan?

Ach ja, op deze leeftijd ga je ook terug kijken. Ik heb gewoon ontzettend geluk gehad en onze afhankelijkheid van toevalligheden verbaast me ook vaak. Van de eigen gezondheid en levensstijl natuurlijk, maar ook die van dierbaren, gezins- en familieleden. In je eigen leven en in hun leven kunnen dingen gebeuren die je van je eigen spoor afhaken en dan kun je wel ambities hebben, maar waar haal je dan tijd en energie vandaan? Ik heb niets te klagen, maar zie om mij heen hoe dit anderen beïnvloedt; denk maar aan André!

Er is zeker een soort basale stabiliteit en rust nodig om over de kwesties van dit boek na te denken en te schrijven. De onrust van het dagelijks leven biedt soms inspiratie, omdat ze ergens exemplarisch voor is, maar die basale rust is wezenlijk. Onrust parasiteert daarop en stoort. Ideeën zijn soms net organismen: ze ontstaan, maar ze moeten rijpen, moeten hun ontwikkeling kunnen doormaken. Haast is niet goed dan.

Dat brengt me op die fascinerende samenhang tussen ‘diachrone’ en ‘synchrone’ bewegingen in ons leven, als op twee assen.

Onder die ‘diachrone’ bewegingen versta ik dan alles wat als het ware doorgroeit, evolueert; zoals een plant die uitgroeit, vooral ‘autonoom’ en vanuit eigen mogelijkheden.

Onder die ‘synchrone’ bewegingen versta ik dan alles wat ‘van buiten’ van invloed is en ‘ik-vreemd’ is en ‘op je weg’ komt: zoals een life-event, een ontmoeting, een boek.

Als ik terugkijk op dit schrijfproces is het zeker grotendeels diachronie: het boek groeide en de ideeën erin ontwikkelden zich als die plant (een boompje intussen). Maar ook die synchronie ‘werkte’: een gesprek in een lesgroep, een boek, een ‘life-event’: ze deden ertoe. Twee assen en op beide assen is dynamiek en ook in hun combinatie en zo komen de meeste dingen al dan niet tot stand. Ook een boek als dit.

Mag iemand ook nog kritiek hebben op wat je schrijft?

Natuurlijk mag dat. Nogmaals: ik pretendeer zeker niet De Waarheid uitgevonden of gevonden of geopenbaard gekregen te hebben. Nogmaals: ik doe in dit boek een heleboel *voorstellen* om over kwesties, puzzels dus, na te denken en ik vind de inhouden van de gepresenteerde voorstellen zelf heel handig en werkbaar en leefbaar. Maar ook op voorstellen is natuurlijk kritiek mogelijk en elke lezer kan iets bij nader inzien toch geen goed voorstel (of: complex van samenhangende voorstellen) vinden.

Maar laten we dan wel even onderscheid maken tussen *soorten* kritiek.

Immers: niet elke kritiek weegt even zwaar en gaat even ‘diep’. Ooit maakte ik een onderscheid tussen verschillende ‘niveaus’ en ‘vormen’ van kritiek op opvattingen, ideeën etc. Dat was voor mezelf wel handig, want ik merkte dat ik vaak behoorlijk kritisch kon zijn, maar ook dat die kritieken heel divers kunnen zijn. Dit is dus weer een voorstel, waarop kritiek mogelijk is, maar ook dan zijn dezelfde niveaus aan de orde.

Ik maak onderscheid tussen primaire, secundaire en tertiaire kritiek.

Als de lezer kritiek heeft bij het lezen van de hoofdstukken die volgen, laat zij dan dit onderscheid in het achterhoofd houden.

Tertiaire kritiek is kritiek op de presentatie, de verwoording, de stijl van beschrijven. Het is dus een ‘retorische’ kritiek; bijvoorbeeld op stijl, op indeling, opbouw etc. Een tekst kan warrig zijn opgebouwd of slordig zijn geformuleerd; ik krijg vaak kritiek op mijn gebruik van punt-komma’s of mijn bijzinnen en dat soort kritiek valt hieronder. Deze kritiek raakt de *inhoud* van de ideeën nog niet, maar betreft alleen de presentatie, de tekst erover. Ik noem deze tertiaire kritiek ook vaak ‘cosmetica’: het kan dan mooier, netter, vlotter etc. Deze vorm van kritiek is zeker op mijn schrijfstijl mogelijk en ik weet dat ik meestal slechts de uittreksels schrijf van de teksten die het zouden moeten worden en dat is vast ook bij dit boek het geval.

Secundaire kritiek is kritiek op de onderbouwing van de ideeën en dan gaat het om de voorbeelden, de illustraties en de ‘bewijskracht’ en de argumentatie daarvan. Het gaat in deze kritiek dus om de ‘redelijkheid’ van het betoog, de consistentie, de ratio ervan en daarmee om de ‘overtuigendheid’ van het betoog. Dit is de ‘logische’ kritiek. Ook deze kritiek raakt nog niet het echte inhoudelijke verhaal, maar staat er wel veel dichterbij: als de secundaire kritiek serieus genoeg is, dan is het de vraag of het ‘gebouw’ zelf stevig genoeg staat en of de inhoud houdbaar is.

Primaire kritiek tenslotte is de kritiek op de kern-ideeën; los van hun onderbouwing en hun presentatie. Dat is de belangrijkste en de fundamentele kritiek. In de hoofdstukken die volgen lever ikzelf primaire kritiek op tal van opvattingen van anderen en het ligt voor de hand dat de aanhangers van die opvattingen ook primaire kritiek zullen hebben op dit betoog. Primaire kritiek is immers alleen mogelijk vanuit een alternatief: omdat het ene waar is, kan dat andere niet waar zijn. Of omdat het ene niet waar is en het onbekend is wat het dan wel moet zijn...

De lezer is uitgenodigd tot kritiek: tertiaire en secundaire kritieken zullen onvermijdelijk en hier en daar ook vast en zeker terecht zijn, maar bij primaire kritieken staat de lezer dus op een ander standpunt. En natuurlijk

kunt u ook zowel tertiaire als ook secundaire als ook nog primaire kritiek hebben. Dan vond u dit dus gewoon een waardeloos boek...

Hou je nu op? Uitgeschreven?

Nou, zo'n grote schrijfklus doe ik mezelf niet meer aan. Maar ik ga gewoon door met nadenken en studeren en er ligt nog een flinke stapel boeken die ik nog lezen wil. Zoals ik al schreef: achter dit boek staat een punt, maar in mijn denken is het een komma. Laten we hier in het nawoord nog maar even op terug komen.

Plato beschreef ooit dat een boek op een gegeven moment 'volwassen genoeg' moet zijn om op eigen benen te staan en te kunnen 'leven' zonder dat de ouder/ auteur nog steeds aanwezig is. En hij beschreef al hoe onzeker dat voor de ouder is.

Ik herken dat.

Doodeng.

Deel I Over drie keer werkelijkheid.

In dit deel I staat de zogeheten “driewereldentheorie” centraal. Deze theorie werd, na een duidelijk aanzet door Gottlob Frege over een “third realm” (in de oertekst “ein drittes Reich” en dat was in 1890 nog onbeladen), verder uitgewerkt door Karl Popper in een aantal teksten.

In 1998 promoveerde ik op een proefschrift hierover (“Over de werkelijkheid van drie werelden”) en een paar jaar later, in 2006, promoveerde een bevriend geraakte collega, André de Vries, op een vervolg hierop (“De emergentie van drie werelden”) waarbij ik als co-promotor kon optreden. Na mijn proefschrift ben ik aan deze driewereldentheorie blijven werken en in de loop der jaren heb ik er de naam Triadisme aan gegeven; als alternatief voor Monisme en Dualisme. Daarmee vermijd ik ook de suggestie dat Popper dit allemaal ook zo bedoeld zou kunnen hebben: ik ben op zijn schouders gaan staan in de hoop verder te kunnen kijken dan hij.

Dit deel I is een weergave van mijn meest recente versie van dit Triadisme en dit deel omvat een aantal hoofdstukken, waarvan het eerste een soort metaforisch voorafje is, maar wel belangrijk. In dat voorafje gaat het om twee “klassieken uit de wereldliteratuur”.

Daarna volgen een reeks hoofdstukken (2 tot en met 6) over de theorie zelf; beknopte hoofdstukken met eventueel een paar pagina’s toelichting en literatuur en dergelijke. Deze hoofdstukken vormen de basis van alles wat volgt.

In hoofdstuk 7 wordt één en ander nog eens op een rijtje gezet en worden een aantal ‘negatieve’ consequenties geformuleerd.

De hoofdstukken 8 en 9 en 10 zijn uitwerkingen van die basis en maken, hoop ik, duidelijk hoe veelzijdig en gebruiksvriendelijke dat Triadisme kan worden in de doordenking van alle mogelijke maatschappelijke kwesties en levensvragen, zoals die in deel II aan de orde komen.

De hoofdstukken 11 tot en met 17 zijn verkenningen op terreinen die nog redelijk onontgonnen zijn; ik zou willen dat ik tijd van leven en studeren heb en een ook aantal medestanders om hier meer werk van te maken.

Hoofdstuk 18 bevat een paar teksten waarin het hele idee van het Triadisme nog eens wordt herhaald of is samengevat.

Hoofdstuk 19 is dan van een andere orde. Zouden we hoofdstuk 1 tot en met 6 (7) als de skeletbouw zien en de hoofdstukken 8 tot en met 10 als aankleding en 11 tot en met 17 zien als nog niet helemaal ingerichte kamers, dan is 19 een uitzicht vanuit het ‘huis van het triadisme’ op de filosofie en dan komen in de hoofdstukken 20 tot en met 22 de deuren en de ramen.

In deel II zijn we ‘buiten’ en kijken we uit op met name de “zorg”. Soms is beeldspraak verhelderend en ik hoop dat dat hier ook gold... En als het om die verhouding tussen deel I en deel II gaat, dan denk ik maar weer aan wat Lewin ooit schreef: “niets is zo praktisch als een goede theorie”!

Hoofdstuk 1. Twee verhalen over taal.

Dit is een boek en het is dus geschreven in (en het bestaat uit) woorden van vooral onze Nederlandse taal.

Taal is natuurlijk een onvermijdelijk en noodzakelijk middel om als schrijver ‘inhoud’ over te brengen naar lezers, maar die taal heeft zelf ook zo zijn (aan die taal eigen) beperkingen en valkuilen.

In hoofdstuk 2 komt de verhouding tussen taal en werkelijkheid of tussen de woorden en de dingen uitvoerig en systematisch aan de orde, maar als opwarmer bied ik eerst twee metaforische aanzetten met figuren uit de klassieke literatuur.

1.1 Herbergier Procrustes.

Procrustes is de hoofdpersoon van een merkwaardig verhaal uit het oude Griekenland (1). Het verhaal ging dat er een herberg was met maar één enkel bed. De herbergier, Procrustes genaamd, hanteerde een simpele regel: als een gast langer is dan het bed, dan moet er iets van de gast afgesneden worden (een voet of zo). Als de gast korter is dan het bed, dan moet hij worden uitgerekt tot hij past. In één overgeleverde versie van dit verhaal heeft de herberg twee bedden en plaatst Procrustes de gast altijd in een kamer met een bed dat niet past. De meeste gasten komen er niet ongeschonden uit; dat is wel duidelijk.

Wat heeft deze herbergier met dit boek te maken? Ik vind dit Procrustes-verhaal een fraaie metafoor voor wat volgens mij veel te vaak gebeurt: we leggen ons denken op dat Procrustesbed van onze (of andere) taal, van de ons beschikbare woorden.

We doen dan alsof die taal en die woorden zo ‘vast’ liggen dat we onze gedachten alleen daarbinnen een plaats kunnen en moeten geven. Maar daarmee doen we ons denken over de dingen soms of vaak tekort: we moeten soms misschien ook proberen om buiten de taal en buiten de beschikbare woorden en begrippen te denken. (2) (3)

Zo nu en dan, wanneer ik dat handig vind, voer ik in dit boek dan ook een nieuw woord in, als ik denk dat er een semantische vacature te vervullen is.

1.2 Baron von Münchhausen.

De fantastische avonturen van de baron Von Münchhausen (4) zijn bij velen nog wel bekend; in elk geval bij de oudere generatie. De baron vertelde zijn publiek allerlei merkwaardige avonturen die niet werkelijk gebeurd konden zijn. Eén avontuur is me altijd bijgebleven en dat is in deze paragraaf op zijn plaats en dat is het verhaal waarin hij te paard over een meertje wil springen, maar zich vergist in de omvang daarvan zodat hij in het water valt. Hij kan niet meer op de kant klimmen en dreigt met paard en al te verdrinken.

Dan pakt hij zichzelf bij de staart van zijn pruik en trekt zich met veel moeite op de kant (met het paard nog tussen de benen) en alles komt weer goed. Illustratoren hebben daar mooie plaatjes van gemaakt.

Wat heeft deze baron met dit boek te maken? Wat beschreven is kan immers helemaal niet. Nee, maar ik vind dit wel een mooie metafoor voor wat ik in dit boek soms wil doen. Ik kan immers niet anders dan proberen om mezelf (en de lezer) met woorden voor het denken uit dat moeras van woorden en gedachten omhoog te trekken. Dat lukt natuurlijk niet; dat kon alleen die baron zelf doen.

Er zijn kasten met moeilijke filosofische boeken volgeschreven over de woorden voor (en de gedachten over) wat-er-is, werkelijkheid; de schaduw van Von Münchhausen is eigenlijk bijna altijd en overal aanwezig in ons spreken en schrijven en dat kan ook niet anders want we hebben geen meta-taal waarmee we aan de drassigheid van die relatie tussen de woorden en de dingen kunnen ontsnappen. Zonder woorden geen boek en geen betoog en dus ook niet over woorden en werkelijkheid. Zonder woorden zijn geen duidelijke en overdraagbare gedachten mogelijk; ook niet over woorden en gedachten en werkelijkheid en dan vooral ideeën daarover. Alleen door middel van het talige kunnen we proberen greep te krijgen op het niet-talige. Zonder kaarten kunnen we het niet over de

landstreken hebben en kunnen we elkaar geen wegwijs maken of laten weten waar we geweest zijn. Maar de kaart is nooit hetzelfde als de landstreek (5) en het menu is nooit het diner; als we schrijven of spreken, dan zijn we tot taal veroordeeld, gedoemd.

Dus we doen het met die taal, maar zonder onze baron ooit te vergeten. En hij heeft het ook overleefd. Zo dramatisch hoeft het dus niet te zijn. Maar misverstanden zijn onvermijdelijk en taal blijft een moeras.

We zwemmen als vissen in het water van onze taal en merken dat niet, maar wij kunnen wel blijven onthouden en beseffen dat we in dat water zwemmen. Soms scheelt dat; denk aan Procrustes. Soms helpt het in ons nadenken als we beseffen hoe de taal daarin meedoet.

De herbergier en de baron zullen in dit boek nog wel eens terug komen; in combinatie of apart. Ik zal soms weer eens naar ze verwijzen, maar dan weet u nu waar ik het over heb: bij Procrustes gaat het om grenzen die we kunnen proberen te verleggen en bij Von Münchhausen gaat het om de onmogelijkheid om aan verwarring te ontkomen.

Noten bij hoofdstuk 1.

Ad 1. Over Procrustes is te lezen in een aantal oude Griekse teksten. In een enkel verhaal heeft de grote held Theseus hem gedood, door hem op zijn eigen bed te leggen.

Ad 2. Procrustes is in deze zin best actueel. Immers: de vraag luidt of u een man of een vrouw bent en zo zijn er dus maar twee woorden voor ons allemaal beschikbaar. Maar mensen zijn soms qua lichaam al niet goed in te delen, laat staan qua 'gevoel'. Dat werd door een aantal mensen eigenlijk wel als een probleem ervaren, want ze merkten dat als ze niet op één van deze twee "bedjes" pasten, dan was het mis!

Die twee alternatieven hebben ook allerlei normatieve connotaties meegekregen (zoals dat bij tweedelingen gek genoeg heel vaak gebeurt) en daar rammelde van alles aan.

Nu hebben we als concept LGBTQ en eigenlijk is er nog meer, las ik op een website. Maar ik vrees ook dat het alleen een verschuiving van die vraag oplevert: was het eerst de vraag of je wel een man of vrouw was, nu is de puzzel of je eigenlijk L of G of B of T of toch eigenlijk Q bent.

Ik vrees dat dan de bevrijding uit de ene cel vergt dat men zich nu in een ander soort cel gaat opsluiten. Dit soort essentialisme (“Eigenlijk ben ik...”) blijft een moeilijk te bestrijden denk-plaag.

Ad 3. Ik ben al jaren dol op boeken die Procrustes een beetje uitdagen.

Ik noem “the Meaning of Liff”, van Adams en Lloyd, uit 1983, met als ondertitel: “the original dictionary of things there should be words for”. In 2013 werd een gebonden jubileumuitgave uitgegeven.

Of het boek “Fictionary. Words that don’t exist but should” van de Editors of Daily Candy, Virgin Books 2008.

Er zijn ook de nodige boeken waarin wordt beschreven hoe Procrustes in de ene taal anders werkt dan in de andere en dan gaat het om boeken waarin begrippen worden beschreven die in de ene taal worden benoemd, maar waarvoor in een andere taal geen woord bestaat. Dat zijn boeken als “Koro”, van H. Rheingold, Kosmos 1988. En veel recenter: “Lost in translation. An illustrated compendium of untranslatable words from around the world” van Ella Frances Sanders, Ten Speed Press 2014.

Hoe serieus Procrustes in combinatie met Von Münchhausen kan worden blijkt uit het monumentale en magistrale en zeer omvangrijke “The encyclopedia of Untranslatables”, ed. Barbara Cassin, Princeton 2014. Een encyclopedie vol heel gewone filosofische en andere woorden die bij vertaling toch andere connotaties blijken te hebben en dus eigenlijk niet echt goed vertaalbaar zijn, en dan nog alleen voor Engels, Frans en Duits en nog een reeks Europese talen. Het hele “oosten” blijft buiten beeld, maar dan wordt het moeras van Münchhausen ook helemaal onafzienbaar. Bijbelvertalingen! Chinese teksten!

Ad 4. De baron heeft echt bestaan; een Duitse edelman die met de Russen tegen de Turken vocht en toen z'n verhalen vertelde die zijn opgeschreven door zijn vriend Rudolf Raspe en zijn uitgegeven in 1785.

Ad 5. Dat komt in hoofdstuk 7 nog eens uitvoerig terug.

Hoofdstuk 2. De woorden en de dingen (1).

2.1. We kunnen elk woord, elke zin, elk taalding, elk linguaal ding (gedrukt, zoals in dit boek, of uitgesproken) afkorten met een *l*. (In dit boek is elk taal- of linguaal ding *l* geschreven in het Nederlands, met de “Latijnse” letters, maar andere talen hebben heel andere taaldingen of tekens, zoals in China en Korea en Egypte en Oekraïne en Rusland en vroeger Griekenland en Mesopotamië en zo voorts). Deze tekst bestaat, als alle teksten in alle talen, uit *l*-en; onvermijdelijk. (2)

We kunnen ook alles waar een woord naar kan verwijzen (elk niet-taalding dus), elk “ding” of zijnde of entiteit, afkorten met een *e*. Speciale *l*-en zijn de eigennamen van individuele mensen en dieren, maar ook mensen en dieren zijn ook een *e*.

Omdat die term “entiteit” me toch altijd te statisch klinkt, maak ik er **eventiteit** van, “gebeur-ding”. Immers, alles wat is, is ook in beweging en in proces. Herakleitos, die oude Griek, schreef al: “Panta Rhei”, alles stroomt. Dus alles wat er is, is een eventiteit, nog steeds afgekort *e*. Het volgende hoofdstuk 3 gaat helemaal over *e*. (3)

2.2. We kunnen dus nu schrijven *l* (ref) *e* en dat is de kortst mogelijke afkorting van: een woord (teken, zin, taalding) verwijst naar een eventiteit. Beter gezegd: met een woord verwijst iemand naar een eventiteit. Concreet: met het woord “boot” verwijst iemand naar dat varende ding (eventiteit) daar in de haven. Of: *l* “boot”(ref) *e* wat-daar-in-de-haven-light; kijk maar.

Dit soort verbanden tussen een *l* en een *e*, leggen we BINNEN EEN TAALGEMEENSCHAP bij heel veel beweringen probleemloos. Mensen begrijpen elkaar omdat een woord, een *l* dus, hen bekend is en refereert aan eenzelfde *e*; meestal tenminste en anders is er dus een misverstand. Maa gaan we naar het buitenland, dan moeten we de *l*-en leren bij de *e*'s daar en die *e*'s zijn ons meestal wel weer bekend.

Laten we precies zijn: woorden ‘hebben’ geen betekenis maar krijgen betekenis door degenen die ze gebruiken: iemand (spreker, schrijver) gebruiken ze om iets aan te duiden en over te brengen. Buiten die gebruikers

zijn woorden alleen maar verzamelingen letters of klanken en zonder betekenis, zonder (ref) (4). Gebruikers scheppen de verbanden tussen een *l* en een *e* en dat geldt in elke taal. Woordenboeken zijn verzamelingen van afspraken binnen een taalgemeenschap over die verbanden tussen de woorden en de eventiteiten. Veel woorden blijken dan naar heel verschillende eventiteiten te kunnen verwijzen en voor veel eventiteiten blijken ook soms diverse woorden te bestaan en dat $l(\text{ref}) e$ is dan ook zelden een één-op-één-relatie.

Die verbanden leggen we van de woorden naar de eventiteiten en ook van de eventiteiten naar de woorden en dat zijn twee verschillende bewegingen.

De beweging van woorden naar eventiteiten (*l* naar *e*) gaat als volgt: mensen vragen zich bij een woord af: “Wat is (betekent) dit?” of “waar verwijst dit naar?” en dan begint de beweging dus bij een *l* en vraagt naar de bijbehorende *e*. Dat is aan de orde als mensen vragen: “Wat is liefde?” of “Wat is een tablet?” of “Wat is haast?”.

De beweging van eventiteiten naar woorden (*e* naar *l*) is een andere en gaat als volgt: wie zich bij iets niet-taligs afvraagt: “Wat is dit?” vraagt dus meestal: welke *l* hoort bij deze *e*?

In beide bewegingen kan *l* een enkel woord zijn of een heel verhaal en kan *e* een enkel ding zijn of een hele situatie vol eventiteiten en evenementen: steeds zoeken we naar een passende *l* bij een *e*; woorden bij dingen. Maar het onderscheid moet scherp blijven: voor heel veel *e* is geen *l* en het is ook de vraag of bij elke *l* wel een *e* hoort. Daar komen we uitvoerig op terug, maar ook al geldt meestal $l(\text{ref}) e$ als alledaagse weergave van de verhouding tussen taaltekens en eventiteit, als “kaart” dus, maar de landstreek van die verhouding tussen de woorden en de eventiteiten is veel complexer dan zo’n kaart.

In beide bewegingen komen we Von Münchhausen tegen.

In heel veel teksten (gesprekken, lezingen, artikelen, boeken – en natuurlijk ook in dit boek!) gaat de tekst, als die al bij een *l* voor *e* begint, verder van *l* naar *l*: het ene woord roept het andere op en het talige wordt niet meer verlaten. Dat geldt zeker bij theoretische teksten en dan kan de vraag

opkomen: “waar gaat dit nog over?” of “naar welke werkelijkheid verwijzen deze woorden nog?”

De woorden ontleen hun betekenis dan niet meer (vooral) aan hun “reference” maar aan hun “sense”. (5) Dat is ook duidelijk bij de definities in woordenboeken: het zijn allemaal woorden voor andere woorden (voor, meestal natuurlijk, eventiteiten).

2.3. Ik schreef hierboven in 2.2 in schreeuwerige hoofdletters “binnen een taalgemeenschap”. Want de woorden hebben niet die betekenis, zoals een boom takken heeft of een huis een balkon, maar de woorden hebben die betekenis omdat we daar in ons land (onze taalgemeenschap) samen een soort afspraak over hebben. Alle verwijzingen van een *l* naar een *e* en omgekeerd zijn afhankelijk van afspraken en daarom ook tijd- en plaatsgebonden en dus arbitrair in de zin van dat ze ook heel anders hadden kunnen zijn. (6), (7).

In onze taal hebben we woorden gegeven aan de eventiteiten die wij relevant (genoeg) vinden om over te communiceren en zo nodig maken we nieuwe of lenen we Engelse. In andere taalgemeenschappen kunnen ze eventueel andere eventiteiten relevant genoeg vinden en daarvoor hebben zij dan hun woorden gemaakt. Die woorden zijn dan soms ‘onvertaalbaar’, omdat wij geen idee hebben naar welke eventiteit verwezen wordt. Dat is onder andere te lezen in de boeken die ik in het vorige hoofdstuk noemde bij noot 3. Procrustes is in elke taalgemeenschap actief, maar wel op heel diverse manieren.

Het voorgaande geldt voor woorden en ook voor andere tekens (emoji’s, verkeersborden), dat geldt in elk geval voor beweringen en voor betogen: de verwijzing van het talige naar het niet-talige en de benaming van het niet-talige in het talige berust altijd op specifieke (culturele, historische) conventies.

2.4. Het gaat me hier om die uiterst complexe en dynamische verhouding tussen taal en werkelijkheid, tussen de woorden en de dingen of eventiteiten, tussen de termen en de referenten. Die complexiteit geldt voor (zelf-

standige naam-)woorden en eventiteiten en ook voor beweringen (zinnen, samenstellingen van woorden) en standen van zaken (situaties, samenstellingen van eventiteiten). Binnen een taalgemeenschap.

We kunnen Von Münchhausen echt nooit vermijden en we kunnen over deze uiterst complexe en dynamische verhouding dus alleen binnen die taal schrijven of spreken. De filosoof Derrida schreef ooit “Il n’y-a-pas de hors-texte” en dat betekent (waarschijnlijk...) zoiets als: er zit niets ‘achter’ taal, want er is geen meta-taal. Het moeras van de baron heeft geen vaste bodem. Of: achter het ene talige vinden, of scheppen, we altijd weer iets anders taligs; kijk maar in een woordenboek. Die eventiteiten zelf staan er nooit in; alleen maar meer woorden. Weer: woorden voor eventiteiten.

Met deze vraag ga ik verder in het volgende hoofdstuk: naar welke soorten eventiteiten kunnen woorden verwijzen?

Noten bij hoofdstuk 2.

Ad 1. Deze titel is gelijk aan de vertaling van de titel van het befaamde boek uit 1966 van Michel Foucault: “Les mots et les choses”, de woorden en de dingen. Wie dat boek kent zal gaandeweg herkennen hoe zeer dat boek aansluit bij wat in dit boek aan bod komt en deze hoofdstuktitel is dus ook bedoeld als eerbetoon aan dat fascinerende boek van Foucault.

Ad 2. Natuurlijk zijn een rijdende auto, een stromende rivier, een rennend paard en een opkomende woede duidelijker *gebeur-*dingen dan een stilstaande auto, een meer, een dood paard en een rotbui, maar ook deze laatste zijn eventiteiten. Kwestie van tijd.

Ad 3. Die omschrijving van “/“ kan ook voor alle andere tekens en symbolen gelden dan alleen voor woorden en dan dus worden gebruikt voor alles wat we gebruiken om naar iets niet-taligs te verwijzen of om iets over iets niet-taligs mee te delen. Het gaat dus niet alleen om semantiek maar